

T. S. M.

ПЕРЕДМОВА

Час – загадкова й малокерована категорія свідомого людського буття. Оманливо просте питання «коли?» здатне багатьох загнати в глухий кут. *Коли* ти готовий висловитися? *Коли* тебе здатні зрозуміти? *Коли* насправді приходить твій час?

Валерій Гегамян крізь все життя проніс пістетне ставлення до Часу, власного та чужого, – визначаючи його найвищою цінністю. Самозабутньо провів його в мистецтві, не піклуючись про визнання й відмовляючись витрачати його на прозаїчне та буденне.

Минуло майже дев'ятнадцять років з дня смерті художника-педагога, і хтось, можливо, тепер Час з подякою тому, хто його безмірно цінував, відкриває всю силу та глибину творів митця. Адже саме Час – головне мірило якості й остання – найважливіша – перевірка таланту.

Яскраво виражена індивідуальна манера рисунка, яка згодом отримала назву «система Гегамяна», масштабність замислу та його втілення, найскладніші колористичні рішення – ті якості творчості художника, котрі одразу привертають увагу глядача. Менш помітні, але аж ніяк не менш значимі, художні прийоми монументального мистецтва, дань поваги стародавньому мистецтву Африки та Сходу, алюзії на світову історію та літературу.

Валерій Гегамян не лише створив власний художній всесвіт, він навчив створювати його інших. Майже тридцять років майстер викладав художні дисципліни. В результаті виховав цілу плеяду першокласних художників. Василь Рябченко, Олександр Ройтбурд, Валентин Захарченко, Сергій Ликов, Віктор Покиданець та інші – гордість не лише вчителя Валерія Гегамяна, але й усього східноєвропейського мистецтва.

Сучасне українське мистецтвознавство гостро потребує подібних комплексних досліджень. Олексій Жадейко не шукає легких шляхів формальних теоретичних відкриттів, а йде шляхом ґрунтового та багатобічного вивчення предмету: від документальних фактів, розпорошених архівами

різних відомств і країн, до складних фізико-хімічних аналізів матеріалів художніх творів. Ця наукова праця – підсумковий результат довготривалої науково-дослідної та реставраційної роботи, завдяки якій ім'я Валерія Гегамяна заслужено займає своє місце в історії мистецтв.

Заповнення білих плям вітчизняної історії й історії мистецтв, зокрема, актуальне саме зараз, в період входження України у світовий культурний простір. Яскраві особистості, на кшталт Валерія Гегамяна, стоять вище вузьконаціональної ідеології й естетики, та мають значення саме в світовому контексті сучасного мистецтва. Час настав.

Олексій Роготченко,
*доктор мистецтвознавства,
головний науковий співробітник ІПСМ АМУ*

ВСТУП

Одним з найбільш знакових феноменів, які сформували українську художню культуру II пол. XX ст., є творчість Валерія Гегамяна. Його манера – явище оригінальне, сильне, незвичайне. Воно всотало в себе, при усій своїй автентичності, ряд впливів, що в результаті породили індивідуальний та впізнаваний стиль.

Потенціал робіт Валерія Гегамяна, як актуальної складової сучасного українського мистецтва, дуже високий. Завдяки даному дослідженню є можливість оприлюднити невідомі факти його життєвої та творчої біографії. Це, в свою чергу, дозволить професіоналам та широкому колу шанувальників мистецтва більш повно та якісно сприймати особистість і творчість художника. Детальний критичний аналіз біографії й багатобічне дослідження художньої спадщини дозволяють окреслити коло філософських і художніх проблем, які цікавили Валерія Гегамяна.

Роботи художника знаходяться в музейних та приватних колекціях, є бажаними лотами на аукціонах. Інтерес до творчості Гегамяна інтенсивно зростає, в зв'язку з цим **актуальність** даного дослідження безперечна.

Монографічних досліджень діяльності Валерія Гегамяна на сьогодні не існує. Закритий спосіб життя художника, а особливо в останні п'ятнадцять років, не сприяли вивченню його творчості професійними критиками, відповідно, бібліографія, присвячена діяльності Валерія Гегамяна, вкрай обмежена.

Найбільш ранні публікації з'явилися лише після смерті художника, в 2001 році, й носять швидше меморіальний, аніж науково-аналітичний, характер. Проте, саме ці популярні статті, надруковані в різноманітних одеських виданнях того часу, вперше відкрили читачам ім'я Валерія Гегамяна. Такими є статті Р. Бродавко [1], В. Віленського [3], М. Гудими [9, 12], С. Кузнецової [25].

Першою професійною спробою аналізу творчості художника стало дослідження українських мистецтвознавців О. Тарасенко та Г. Паньків [38].

В своїй роботі вони первинно класифікували доступну художню спадщину Гегамяна, схематично намітили основні теми його творчості, дали загальний опис кількох великих робіт та трохи висвітлили питання авторської манери.

В тому ж 2001 році завдяки ініціативі сина Валерія Гегамяна, скульптора й архітектора Олександра (Алика) Гегамяна, а також завдяки допомозі українських мистецтвознавців та художників відбулася перша персональна виставка живопису й графіки Валерія Гегамяна. Одночасно був виданий перший каталог вибраних робіт митця [38].

Більш повний каталог був виданий згодом, у 2007 році [10, 36]. В ньому містилася інформація як про роботи художника Валерія Гегамяна, так і про роботи його сина Олександра Гегамяна. Це видання узагальнило дані про обох авторів.

Подальші дослідження охоплювали все більш широке коло культурологічних та мистецтвознавчих питань. Зокрема, Г. Паньків вивчала композицію та простір художніх робіт Валерія Гегамяна [32]. Також вона ввела в науковий обіг нове поняття «образна геометрія» для визначення основного принципу композиційних рішень в роботах художника [33].

В 2018 році на кафедрі мистецтвознавчої експертизи Інституту практичної культурології та арт-менеджменту Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв автором була захищена магістерська робота на тему «Монументальність і цілісна єдність композиції Валерія Гегамяна» (науковий керівник – кандидат мистецтвознавства, доцент, професор кафедри мистецтвознавчої експертизи В. Михальчук) [16].

Творчість і особистість Валерія Гегамяна також часто згадуються в контексті українського нонконформізму О. Котовою [21], Л. Смирною (Медведевою) [27, 37]. Втім, аналіз фактологічного матеріалу, аналіз спогадів близьких друзів і колег, а також власних висловлювань художника [9, 34, 70] ставлять під сумнів висновки щодо приналежності Валерія Гегамяна до середовища нонконформістів Одеси.

Детальні спогади про педагога Валерія Гегамяна публікували також його учні різних періодів, що стали відомими: В. Захарченко [18], В. Кудlach [23, 24], С. Ликов [26], О. Ройтбурд [34], В. Рябченко [35], Ю. Горбачов [43].

Основним джерелом нової інформації про художника, представленої в даному дослідженні, є розшифрований та перекладений на українську й російську мови щоденник Валерія Гегамяна, а також архівні документи, як сімейного зібрання, так і офіційні документи, розшукані в різноманітних архівах України та Вірменії. Але в паперах нерідко зустрічаються нестикування фактологічного характеру. Подібне було частим явищем у 20–50-ті роки ХХ ст. – документи змінювали, корегували, відновлювали після знищення. Багато ще нез'ясованих фактів, немало опротестованих в результаті вивчення архівних даних. Складність викликає й те, що багато інформації зосереджено в архівах за кордоном, частина інформації знаходиться в Одесі, де прожив більшу частину життя художник, коли переїхав туди після вірменського, московського, біробіджанського й махачкалінського періодів. Навіть авторські назви знакових робіт Гегамяна значно відрізняються від прийнятих критиками після смерті митця варіантів. Результати дослідження архівних даних та щоденника художника багато що змінюють у звичних уявленнях про нього.

Об'єктом дослідження є біографія, художня й педагогічна діяльність Валерія Гегамяна у контексті мистецтвознавчого дискурсу культурно-історичного процесу.

Предметом дослідження є конкретні біографічні факти, котрі вплинули на формування особистої професійної манери художника; художні засоби та педагогічні прийоми Валерія Гегамяна, а також реставраційна, атрибуційна та експертна практика його робіт.

Мета цього дослідження – введення в науковий обіг українського мистецтвознавства імені Валерія Гегамяна, його невідомих робіт і педагогічних розробок; атрибуція ряду творів; спростування численних міфів, що склалися навколо імені художника.

Реалізація поставленої мети обумовила необхідність вирішення наступних **завдань**: визначити стан наукової розробки теми монографічного студіювання та проаналізувати українську і зарубіжну історіографію творчого шляху художника; виявити та дослідити джерельну базу; окреслити методи дослідження; розшифрувати, перекласти на російську/українську

мови та видати особистий щоденник В. Гегамяна; вивчити творчу біографію митця; обґрунтувати світоглядно-філософські засади образної мови художника; з'ясувати матеріало-технологічну складову творчості художника; здійснити аналіз педагогічної практики художника; проаналізувати та систематизувати пам'ятки та об'єкти культурно-мистецької спадщини; розглянути практичні проблеми, котрі є наслідком недостатнього вивчення інтелектуальної спадщини В. Гегамяна.

Використовувалися як загальнонаукові, так і вузьконаправлені **методи** дослідження. Загальними є методи формальної логіки (аналіз, синтез, індукція і дедукція), крім того, системний підхід та узагальнення. Для отримання вихідних даних використовувався історично-порівняльний метод. Аналіз інформаційного поля, пов'язаного з темою дослідження, проводився за допомогою описового та порівняльного методів. Реставраційна, атрибуційна та експертна практика вимагала застосування спеціальних прийомів. Вихідні дані для роботи були отримані методами візуальних спостережень, вимірюванням фізичних розмірів об'єктів, методами фото- і макро-фотофіксації. Крім того, використовувалися методи оптичної й цифрової мікроскопії, спостереження в інфрачервоному та ультрафіолетовому спектрі, метод відбору проб основи художніх творів та відбору проб фарбового шару. Для стабілізації стану художніх робіт застосовувалися методи превентивної реставрації. Для творів, котрі отримали пошкодження в результаті непрофесійного зберігання, були розроблені й застосовані методики по усуненню деформацій та укріпленню основ та фарбового шару авторського живопису. Всі досліджувані твори були піддані комплексній консервації.

Теоретична і практична значимість цього дослідження полягає в можливості використання його результатів як для наступних теоретичних мистецтвознавчих досліджень, так і для застосування в практиці обігу творів Валерія Гегамяна на ринку предметів мистецтва. Результати дослідження будуть корисні в процесі підготовки професіоналів-мистецтвознавців, експертів, оцінювачів, у викладанні навчальних курсів з історії мистецтва ХХ ст., в науково-дослідній роботі студентів.

РОЗДІЛ 1. ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ СВІДОМОСТІ В. ГЕГАМЯНА

1.1. Етапність біографії художника.

Творчу людину формують епоха й особистості, з якими вона контактує – вони входять в життя художника та неодмінно залишають свій слід не лише в його долі, характері, але й в його творах.

Валерій (Валік) Гегамян (дод. 1) народився в період серйозних політичних і соціальних змін. Вірменія втратила першу незалежність і у 1922 році увійшла до складу СРСР у формі Закавказької Соціалістичної Федеративної Республіки. Розпочався ще один суперечливий етап вірменської історії. З одного боку, йшов інтенсивний промисловий та науково-культурний розвиток країни, але з іншого – цей розвиток відбувався лише у вузьких рамках нової радянської ідеології. Що ж стосується національного ренесансу, то для вірменських інтелігентів він трагічно завершився в тридцять років.

Художник прийшов у світ в Гарні – старовинному, знаковому для історії Вірменії місці, неподалік від Єревану. Це відбулося в 1925 році. Інформація про походження художника обмежена, але дуже інтригуюча. Батько художника, Арутюн (Атті, Атте, Атта) Ханагян, згідно з архівними документами [39, 46], був парсом – іранським християнином з Тегерану. В 1924 році його вперше арештували (дод. 2), інкримінуючи участь у груповому вбивстві лояльного до більшовиків священника. Звинувачення було настільки абсурдним і погано підготовленим, що Ханагяна виправдали. Однак, у 1928 році він був повторно арештований і засланий до Сибіру на три роки нібито за участь у міфічній антирадянській організації. Після закінчення строку покарання йому був заборонений в'їзд на батьківщину ще на п'ять років. Втім, у травні 1934 року йому все ж дозволили повернутися із заслання. В 1937 році, у розпал сталінських репресій, Атті знову заарештували. Незабаром після цього його життя обірвалося – за вироком трійки НКВС він був розстріляний [47, 48], усі відомості про долю страченого були засекречені. Двадцять років потому у відповідь на запит близьких був